

Перад абліччам краху

Філасофскія погляды прафесара
М. Здзяхоўскага

Дзмітрый ШЧЭРБІК,
кандыдат юрыдычных
наук, дацэнт

Крызіс заходняй цывілізацыі, які выяўляецца ў сутнасных праблемах развіцця права, функцыянаванні сістэмы падзелу ўлад, рэалізацыі прынцыпаў дэмакратыі, правоў чалавека, актуалізуе крытычнае асэнсаванне ідэйных падмуркаў ліберальнай дэмакратыі і роднасных ёй – дзякуючы агульным караням у Французскай рэвалюцыі – ідэалогій сацыялізму, нацыяналізму. Ідэйная барацьба і ўзаемаўплывы гэтых кірункаў працягваюцца больш за стагоддзе, але самыя цікавыя дыскусіі разгортваліся ў перыяд радыкальнага крызісу 1920–1930-х гадоў.

У тагачасным канфлікце на беларускіх землях сышліся ахопленыя вялікадзяржаўнымі мроямі Польшча і маладыя нацыяналізмы ўсходнееўрапейскіх народаў, за спінамі якіх часам праглядалася рука або нацыянал-сацыялістычнай Германіі, або бальшавіцкага СССР ці ліберальнага Захаду. Нямногія з тагачасных палітычных і навуковых дзеячаў бачылі ўсю небяспеку гэтай барацьбы, тупіковы шлях пералічаных альтэрнатыв і заклікалі да цвярозасці і абачлівасці.

Цікавая ў гэтым сэнсе творчая спадчына нашага земляка Мар'яна Здзяхоўскага, філосафа з сусветным імем, славіста, філолага, публіцыста, правадзейнага члена Акадэміі навук у Кракаве, члена Венгерскай акадэміі навук, прафесара Ягелонскага ўніверсітэта (Кракаў), прафесара і рэктара Віленскага ўніверсітэта Стэфана Баторыя.

Мар'ян Здзяхоўскі нарадзіўся 30 мая 1861 года ў Мінскім павеце ў вёсцы Нава-сёлкі, што каля Ракава. Адукацыю атрымаў у Мінскай рускай гімназіі, потым працягваў навучанне ў Санкт-Пецярбургскім і Дэрпцкім універсітэтах, дзе і распачалася яго навуковая кар'ера.

Паводле меркавання Ю. Бардаха, М. Здзяхоўскі ўяўляў сабой тып «краёўца» [1]. Яго самаідэнтыфікацыя як паляка, хутчэй,

адпавядала ўжо знікаючай у тыя часы ідэнтыфікацыі з гістарычнай Рэччу Паспалітай: «І калі б мяне сёння запыталі, кім у глыбіні сэрца сябе адчуваю, адказаў бы, што адчуваю сябе грамадзянінам Вялікага Княства Літоўскага, незарэвалюцыйнай уніяй звязанага з Польшчай. Калі бачу на Замкавай гары лунаючы сцяг з арлом, але без пагоні, то ўспрымаю гэта як крыўду, мне нанесеную» [2, с. 3].

Мар'ян сталаў у шматмоўным асяроддзі. Цікава, што ў гады вучобы ў Мінску ён часта бавіў час у доме бацькі Янкі Лучыны Люцыяна Неслухоўскага, калежскага асэсара Мінскай палаты цывільнага суда [3, с. 24]. Таму і не дзіўна, што пазней М. Здзяхоўскі змог напісаць дзясяткі прац, у якіх даследаваў асаблівасці рускай культуры, філасофскай, рэлігійнай і палітычнай думкі. Ён быў знаёмы і вёў перапіску з Л. Талстым, вядомымі рускімі філосафамі М. Бярдзевым, Д. Меражкоўскім, Я. Трубяцкім і інш., здолеў пазнаёміць з іх думкамі польскую і заходнееўрапейскую інтэлігенцыю. Фактычна ўся спадчына М. Здзяхоўскага прасякнута ўзаемаўплывамі заходнееўрапейскай, заходне- і ўсходнеславянскіх культур.

У аснове творчага светапогляду М. Здзяхоўскага ляжыць песімізм, які вынікае з рамантычных нотаў натуре чалавека,

ПРА АЎТАРА

ШЧЭРБІК Дзмітрый Васільевіч.

Нарадзіўся ў 1979 годзе ў г. Наваполацку Віцебскай вобласці.

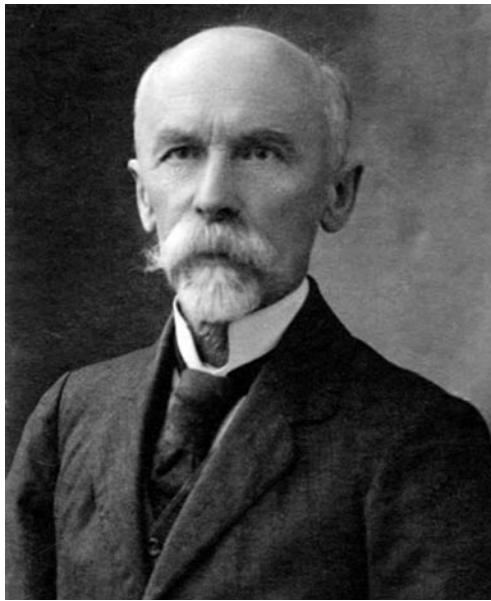
У 2002 годзе скончыў юрыдычны факультэт Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта. Працуе на кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права гэтай ВУ: выкладчык-стажор, асістэнт, з 2010 года – старшы выкладчык, з 2011 года – дацэнт, з 2015 года – загадчык кафедры.

Кандыдат юрыдычных навук (2009), дацэнт (2013).

Аўтар каля 60 навуковых і вучэбна-метадычных прац.

Сфера навуковых інтарэсаў: гісторыя палітыка-прававых вучэнняў, палітычнай і прававой думкі Беларусі, гісторыя дзяржавы і права Беларусі і еўрапейскіх дзяржаў.

► Мар'ян Здзяхоўскі

праяўленняў яго «я». Гэтае «я» ў чалавеку «павярхоўнае, рухлівае, зменнае, няшчырае, то пажадлівае, то пыхай, то адным і другім прасякнутае» [4, s. 223]. Менавіта гэтыя рысы чалавека спараджаюць індывідуалізм і гуманізм. Але ўзнікненне апошніх М. Здзяхоўскі не звязвае толькі з эпохай Рэнесансу, як здаецца некаторым яго даследчыкам [5, s. XIII], ці Французскай рэвалюцыяй [6]. Іх пачатак, на яго думку, караніцца яшчэ ў сярэднявечных, ды і ўвогуле традыцыйных разважаннях аб суадносінах чала-

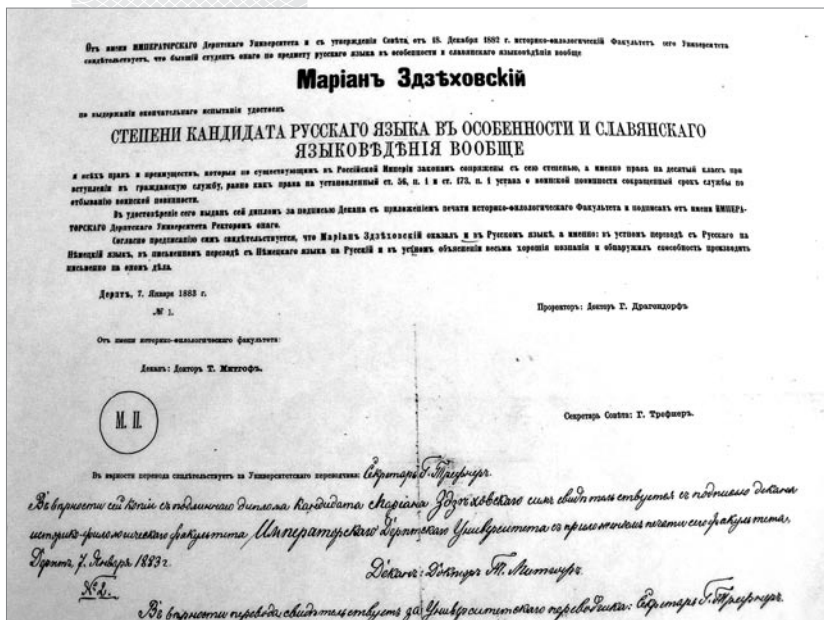
века і Бога. Паводле аўтара, «аднабаковы іманентызм пантэістычна растварае Бога ў чалавеку, у канцы робіць яго богам, па-за каторым іншых багоў няма» [7, s. 3–4].

Менавіта гэтым цэнтрам сусвету чалавек і стаў у часы Рэнесансу, аднак распачатае тады «вызваленне» чалавека ад Бога працягвалася ў далейшым яго вызваленнем ад «рэлігіі, потым дзяржавы і грамадства, потым (тут аўтар фактычна заглядае ў будучыню, у XXI стагоддзе. – Д.Ш.) – сям'і» [8, s. 108].

Прывабнасць лібералізму з усімі яго заклікамі да талерантнасці, павагай да асобы, абмежаваннем паўнамоцтваў дзяржавы, падзелам улад, на думку філосафа, крохкая і нетрывалая [8, s. 110]. Праблема лібералаў, неаднаразова адзначае аўтар, у тым, што яны вераць у сваю дактрыну, якая, можа, па сутнасці і з'яўляецца маральнай, але якую яны не суадносяць з жыццём, якое і робіць яе немаральнай [8, s. 110; 9, s. 155].

Прыводзячы словы Ж.-Ж. Русо, М. Здзяхоўскі паказвае, што вольнасць лібералізму цесна павязана з роўнасцю, бо фактычны пастулат лібералізму – роўнасць у вольнасці людзей. Вольнасць, як праява індывідуалізму, цягне за сабой патрабаванне роўнасці перад правам, такім чынам спараджаючы дэмакратыю, а «дэмакратычная роўнасць вельмі хутка пажэрла маці сваю – вольнасць» [8, s. 110].

Дзякуючы лібералам, індывід сапраўды атрымаў пэўную грамадскую і палітычную вартасць, аднак потым ён аб'ектыўна пажадаў, каб яго каштоўнасць прымалі да ўвагі, далі яму права голасу. Таму мэтай Французскай рэвалюцыі было знішчэнне прывілеяў, ураўнаванне народа з вышэйшымі станами грамадства. І крам тут ідэі лібералізму, у прынцыпе маральныя па сваёй сутнасці, становяцца «немаральнымі ў практыцы жыцця». М. Здзяхоўскі паўтарае засцярогу кансерватараў адносна ўсеагульных выбараў: каштоўнасць чалавечай асобы яшчэ не азначае роўную каштоўнасць індывідаў [8, s. 110]. Ён прыводзіць меркаванні Х. Амея, Г. Флабэра, паводле якіх функцыянаванне ўсеагульных выбараў абапіраецца на фікцыю, што «большасць мае не толькі сілу, але і мудрасць, а потым і права пастанаўлення аб усім». Аднак, на думку М. Здзяхоўскага, просты люд, а таксама «дурні, блазны, бурапенныя ці нават махляры» [10, s. 27, 28] не здольныя кіраваць,

таму ўладу абавязкова перахопліваюць дэмагогі ды кар’ерысты [11, s. 15], якія вядуць за сабой «прыніжаныя (здэградаваныя. – Д.Ш.) і ўзбуджаныя» агітацыйны масы [9, s. 152].

Фінал жа, паводле аўтара, адзін: «Дэмакратыя ёсць падман, бо з ашаламляльнай хуткасцю скочваецца ў бяздонні ахлакратыі, пасля чаго настае варварства, смерць культуры, разбэшчванне чалавека» [11, s. 20]. Да такога заняпаду дэмакратыя прыходзіць праз этатызм, які, паводле М. Здзяхоўскага, з’яўляецца аб’ектыўным вынікам дэмакратызму, а значыць, і лібералізму [8, s. 111]. Яго ўзрастанне, пашырэнне паўнамоцтваў дзяржавы, сфер яе ўмяшання (і тут Здзяхоўскі пагаджаецца з Г. Рэйнальдам) нязменна прыводзіць да згубы яе аўтарытэту, яна становіцца аб’ектам усеагульнай нянавісці і заканчвае або анархіяй, або тыраніяй.

Усе спробы капіталу адвесці ад сябе адказнасць за бяздарнае дэмагагічнае кіраванне праз нацкоўванне народа на іншых ворагаў, напрыклад шляхту, можна назваць толькі крокамі на шляху сацыялізму і камунізму. Да таго ж лібералізм, спалучаны з дэмакратыяй, знішчае сябе і ў эканамічнай сферы. М. Здзяхоўскі адзначае, што вялікі капітал нішчыць малых прадпрыемстваў, падпарадкоўвае свайму плутакратычнаму кіраванню нават дзяржаву. Рэвалюцыі і войны прыносяць яму прыбытак, бо ператвараюць дзяржаву ў яго даўжніка.

Такім чынам, і тут аўтар паўтарае за Рэйнальдам біблейскую алюзію: «Лібералізм парадзіў дэмакратыю, дэмакратыя парадзіла этатызм, этатызм парадзіў сацыялізм, сацыялізм нарадзіў камунізм», – і апакаліптычна падкрэслівае, што гісторыя завяршылася давядзеннем прынцыпу да абсурду, бо камунізм з’яўляецца канчатковым адмаўленнем лібералізму [8, s. 116].

Бальшавізм, які М. Здзяхоўскі і яго сябры па перапісцы рускія філосафы разглядаюць эсхаталагічна, – гэта шлях да таталітарнага адмаўлення індывідуальнасці і духоўнасці чалавека. У выніку дэхрысціянізаваны чалавек, вызвалены ад усіх павязяў, нязменна паглыбляецца ў матэрыялізм. Увесь яго свет зводзіцца да прадукцыі, і тут аўтар згодны з Рэйнальдам [8, s. 113] і Г. Ферэра [12, s. 109], нато есопомісис ператвараецца ў чалавека-машыну, інструмент вытворчасці. Адзіна магчымая ў эмансіпаваным свеце вера ў прагрэс, цывілізацыя машын пера-

тварае чалавека ў аўтамат, складнік калектыву без індывідуальнасці, без душы. Шмат разоў М. Здзяхоўскі ў сваіх творах паўтарае думку аб «падлейшай» канцэпцыі, якая канчаткова знаходзіць сваё ўвасабленне ў ідэях бальшавізму, па «акалечванні», «бестыялізацыі» (ад бестыя – ператварэнне чалавека ў звера) сутнасці чалавека [8, s. 109]. «Ганарымся трыумфамі генія ведаў і тэхнікі над знешнім светам, але, у рэальнасці, ніколі яшчэ знешні свет не меў такой, як зараз, улады над душой чалавека. Столькі кажам сёння аб сучаснай духоўнай культуры, а культуру атаясамліваем з навуковымі ведамі, але як жа яны далёкія адзін ад аднаго!..» [6, s. 117].

Адзінай, быццам прывабнай, альтэрнатывай бальшавізму выступаў нацыяналізм. Аналізу гэтай ідэалогіі, як і бальшавізму, М. Здзяхоўскі надае найбольш увагі ў сваіх творах.

Карані нацыяналізму аўтар бачыць у Рэфармацыі. Менавіта ў тых часы быў знішчаны і разбураны хрысціянскі ўніверсалізм, што ўвасабляўся ў ідэях Папства ці Імперыі, на карысць пашырэння культу дзяржавы як найвышэйшай святыні [2, s. 6]. Пасля 1848 года былі канчаткова забыты мары пра ўсеагульную гармонію народаў. На змену ім прыйшла канцэпцыя народа-дзяржавы, паводле якой галоўная мэта кожнага народа – гэта вызваленне з-пад любога панавання ці апекі і здабыццё ўласнай дзяржавы. Аднак нацыяналізму мала пабудовы дзяржавы, і ён хутка выходзіць за натуральныя межы, што, як адзначае аўтар, з’ява больш чым рэдкая сама па сабе. Нацыяналізм імкнецца да пашырэння дзяржаўнай прасторы ў імя розных палітычных, стратэгічных ці эканамічных мэт, што ў выніку і прывяло вялікія дзяржавы да страшэннай сусветнай вайны.

Версальскі мір, тут М. Здзяхоўскі падзяляе думку Ф. Форстэра, яшчэ больш узбудзіў эгаізм розных нацыянальных груп праз абвешчэнне дактрыны «самавызначэння народаў». Яны канчаткова забыліся пра тое, што «свабода» накладвае суровыя абавязкі, і перад усім – абавязак падпарадкавання сваіх жаданняў найвышэйшым мэтам сужыцця народаў [2, s. 7].

Аўтар катэгарычна адмаўляе думку пра наяўнасць у нацыяналізме добрых рыс. Нацыяналізм – не альтэрнатыва бальшавізму, ён таксама сягае да ніжэйшых інстынктаў чалавека, і тыя, хто клічам

«народ» гіпнатызуюць шырокія масы, забруджваюць імем «нацыянальнага» ўсё, у чым не бралі ўдзелу і не кіравалі, і тым самым шпурляюць палаючую паходню ў палітычнае жыццё [10, s. 29]. Спробы перанесці з Германіі і Італіі радыкальны нацыяналізм шкодныя і нігілістычныя, бо фактычна бяруць за ўзор практыку свайго ворага, бальшавізму: яго канчатковыя этатыстычныя ўкаранаваныя дыктатурай мэты і метады [8, s. 116].

Нацыяналізму чужыя не толькі патрыятызм, прыцяжэнне да зямлі продкаў, да радзімага кутка, але і ідэя народа як арганічнай аднасці. Ідэю народа нацыяналісты манапалізуюць выключна для сябе, прымушаюць служыць сабе, ператвараюць у адзнаку палітычнай прыналежнасці. «Народ губляе ўсю прывабнасць. Становіцца аб'ектам нянавісці» [13, s. 170].

Нацыяналізм прыводзіць да згасання сіл народа. Разважаючы над паражэннем генералаў Дзянікіна і Урангеля, М. Здзяхоўскі адзначае, што сам нацыяналізм, або «дзяржаўны патрыятызм», прыводзіць да знікнення «арлоў і ільвоў», да ўладарства пасіўнасці. Ён пагаджаецца з Урангелем, што «такой дзяржаве патрэбны толькі блуганадзейныя, або такія, што ад уласнай думкі, волі і сумлення выракліся ды слепа выконваюць загады ўсякага начальства, якія тое выдасць» [14, s. 100].

Няздольнасць дамаўляцца з-за захопленасці нацыянальным эгаізмам урада Ю. Пілсудскага і кіраўнікоў белаі арміі ў свой час ужо прывялі да перамогі бальшавізму [11]. Аўтар прадчувае падобныя наступствы і ад спроб раздзімання нянавісці паміж палякамі і іншымі народамі былой Рэчы Паспалітай – літоўцамі, беларусамі і ўкраінцамі.

Маючы сантыменты да былой Рэчы Паспалітай, М. Здзяхоўскі ўсё ж выразна разумее, што палякі, як дамінуючы народ у II Рэчы Паспалітай, стаяць перад цяжкім для іх выбарам. Адзіны рэальны і этычны выбар для Польшчы – гэта правядзенне палітыкі, накіраванай на пошук згоды з нацыянальнымі меншасцямі, а не паланізацыя [2, s. 5]. Аўтар свядома і цвяроза пагаджаецца з В. Кушабскім, што «Ягелонская ідэя», успрынятая тэрытарыяльна і механічна, з'яўляецца няшчасцем для Польшчы, а народ, які б патрабаваў яе аднаўлення праз экспансію на Усход, – гэ-

та народ, які скончыў сваю ролю ў гісторыі [13, s. 182].

Шмат увагі М. Здзяхоўскі надаваў украінскаму пытання як найбольш востраму для II Рэчы Паспалітай. Ён прызнае, што нацыянальная палітыка ў дачыненні да ўкраінцаў і іншых нацыянальных меншасцей ужо даўно «безнадзейна збанкрутавала» [13, s. 188], шкадуе наконт безадказных акцый, накіраваных перайменавання Галіцыі ва Усходнюю Малую Польшчу, якое ён параўноўвае з абразлівай для палякаў спробай расійскага ўрада замяніць польскую саманазву на «Прывісленскі край» [2, s. 26–27].

М. Здзяхоўскі з непакоем глядзіць на спалучэнне некаторых украінскіх рухаў з сацыялізмам, але і з вялікай пашанай адзначае зацятты антыбальшавізм украінскіх кансерватараў, іх хрысціянскія перакананні. Вельмі нечакана гучаць гіпатэтычныя разважанні аўтара, што, калі б дзеля перамогі над аблуднай ідэалогіяй бальшавізму Польшчы патрэбна б было стаць васалам Украіны, ён бы пагадзіўся і на такі крок [13, s. 185]. У рэальнай жа сітуацыі Здзяхоўскі з выразнай сімпатыяй узгадвае надзеі ўкраінскага кансерватара В. Кушабскага на магчымасць зносін між палякамі і ўкраінцамі на ўзор аўстрыйцаў і венграў падчас Аўстра-Венгерскай дзяржавы [13, s. 191] і заклікае палякаў з украінцамі да сумеснага існавання ў хрысціянскай веры і кансерватыўнай ідэі.

Менавіта апошняю М. Здзяхоўскі і лічыць сапраўднай альтэрнатывай лібералізму, бальшавізму ды нацыяналізму: «Толькі адно можна лічыць дакладным і неабходным: супраць рэвалюцыі і яе разбурэнняў выходзіць патрэбна з контррэвалюцыяй, але абсалютнай, або такой, якая магла б выкрасліць з сябе ўсялякія пачаткі, што маюць хоць нейкія сувязі з рэвалюцыяй» [8, s. 107].

Кансерватызм, паводле М. Здзяхоўскага, не з'яўляецца «неразумнай рэакцыяй», кансерватыўная пастава не выступае супраць рэформаў, наадварот, часам якраз такія арганізацыі ініцыявалі найбольш прагрэсіўныя грамадскія змены. Аднак апошнія трэба заўжды ўзгадняць з традыцыямі і сумленнем, «асвятляць святлом Дэкалогу і Евангелля» [10, s. 29].

М. Здзяхоўскі адзначае, што ў натуре чалавека ляжыць прывязанасць да рэлігійных

і народных традыцый, і кожнае нармальнае грамадства павінна будавацца на іх падмурку [7, s. 15–16]. І вера, і ідэя вынікаюць з інстынктыўнага для чалавека жадання: рэлігія – з укаранёнай у душы чалавека патрэбы падтрымкі звышнатуральных сіл у цяжкім змаганні за індывідуальнае і супольнае дабро; кансерватызм – з прыроджанага інстынкту, які дае наказ захоўваць і перадаваць будучым пакаленням усё, што было здаровым і моцным у мінулым і тым самым павінна служыць падставай для далейшага развіцця [13, s. 163–164].

Услед за Форстэрам Здзяхоўскі адзначае: «Дзе ў душах грамадзян пануе Антыгона», гэта значыць, дзе адвечны маральны Божы закон стаіць вышэй за чалавечае пазітыўнае права, толькі тое грамадства будзеца на падмурках грамадскага і дзяржаўнага парадку [10, s. 29].

Выратаванне можа быць толькі ў духоўным адраджэнні, выхаванні людзей, прасякнутых свядомасцю свайго грамадскага абавязку, якое па сутнасці ёсць вера ў абсалютнае Дабро або Бога. Ён прыводзіць словы Ш. Сэкрэтана: «Шукаем істоты дасканалы, прагнем яе і паграбуем, вера ў дасканалую Істоту ўтрымае нас і створыць» [10, s. 28]. Спрабам марксісцкага матэрыялізму ператварыць чалавека ў жывёлу, збэсціць яго неабходна супрацьпаставіць духоўную ідэю, якая бачыць у чалавеку чалавека, г.зн. істоту, якая нясе ў сабе вобраз і падабенства Бога [10, s. 29]. Усе свае сілы сапраўдныя кансерватары павінны прыкласці дзеля абароны гэтай ідэі.

Існаванне духоўных падмуркаў, сама канцэпцыя хрысціянства патрабуе існавання аўтарытэта, які будзе стаяць на варце Права Божага: «Адно з двух, або аўтарытэт духоўны, або прымус фізічны; што лепш: лад, які будзеца зверху, ці тая страшэнная арганізацыя, якая з долу хапае ў свае клешчы, «рацыяналізуе», «стандартызуе», пагражае забойствам духу» [8, s. 120]. У іншай сваёй працы М. Здзяхоўскі піша, што сама традыцыя народа ўвасабляецца ў канкрэтных імёнах вялікіх духоўных лідараў, правадароў народа [15, s. 86]. З вялікай скрухай аўтар адзначае, што нешматлікія галасы, якія прапаноўвалі аднавіць у Польшчы манархічны лад пасля атрымання незалежнасці, сустрэлі варожасць і абвінавачанне ледзьве не ў здрадзе. Але ж манархія, на яго думку, гэта самая адпаведная форма кіравання для Польшчы,

якая звязвае сучаснасць з мінулым, дае найлепшыя, чым у іншых формах, гарантыі, што ўрад будзе надпартыйны, справядлівы, моцны [11, s. 19].

Манархічны прынцып, лічыць М. Здзяхоўскі, мае вялікую важнасць для кансерватызму, а значыць, і для існавання народа. Без манарха ўсялякі манархізм нўхільна раскладаецца і занепадае, выраджаецца ў найгоршую і найбязглузду з дэмакратычных партый, якая дзеля здабыцця прыхільнасці мас звяртаецца да дапамогі самых нізкіх інстынктаў. Дэмакратычны і рэспубліканскі кансерватызм накіроўваецца да дзікага «ўра-патрыятызму» ў выглядзе нацыянальнага эгаізму, перш за ўсё ў іпастасі першабытнага жывёльнага антысемітызму [13, s. 171].

Следам за В. Ліпінскім, погляды якога Здзяхоўскі даследаваў, ён адзначае, што класакратыя – гэта лад, пры якім грамадскія класы знаходзяцца ў гармоніі, павязаныя імператывам самаабмежавання на супольную карысць і агульнасцю рэлігіі, маралі і права. Рэлігія і спадчынная манархія выступаюць формамі самаабмежавання класаў. Манарх, што ўзвышаецца над усімі, стварае раўнавагу ў грамадстве, менавіта ён вядзе дзяржаву шляхам арыстакратызацыі, узвышаючы людзей паводле заслуг [13, s. 164–165].

Народ не існуе проста так, важным элементам яго кансерватыўнага быцця з'яўляецца выкананне ім місіі. Спрадвечна,

▼ Магіла М. Здзяхоўскага на Антакольскіх могілках у Вільнюсе

як лічыць аўтар, Рэч Паспалітая служыла мурам хрысціянства. Зараз жа, на думку М. Здзяхоўскага, місію народа звялі да бездарожжа шавінізму [15, s. 86].

Выйсце з агульнаеўрапейскага крызісу М. Здзяхоўскі бачыў толькі ў кансерватыўным фронце народаў [13, s. 180–181]. Менавіта таму ён быў прыхільнікам незапатрабаваных польскім урадам ідэй федэрацыі ці аўтаноміі, пабудаваных на салідарнасці насельніцтва краю без увагі на мову і веравызнанне [1], прапаноўваў даць нацыянальным меншасцям магчымасць для нацыянальна-культурнага развіцця, спрыяць развіццю іх адукацыі на нацыянальнай мове, у тым ліку і не перашкаджаць, як рабілася ў тая часы,

выпускнікам нацыянальных школ паступаць у польскія ўніверсітэты і г.д. [2, s. 14; 10, s. 35]. У сферы гаспадаркі ўрад павінен быць спрыяльным і справядлівым для ўсіх, пры гэтым М. Здзяхоўскі цвёрда абараняў культурныя і эканамічныя правы польскамоўнай шляхты, у існаванні якой бачыў гарантыю прысутнасці Польшчы «на крэсах». Ідэал мысляра – Польшча XV стагоддзя, дзяржава, прывабная для суседзяў [2, s. 15].

Важная каштоўнасць для кансерватыўнай ідэалогіі, паводле М. Здзяхоўскага, і прыватная ўласнасць. Пачуццё ўласнасці закладзена ў прыродзе чалавека: «Пра тое, што гэта маё, а не тваё, сvaraцца між сабой ужо малыя дзеці» [12, s. 106].

Вельмі адмоўна ён згадвае зямельную рэформу, што праводзілі ўлады міжваеннай Польшчы. У нападках на маёмасць шляхты аўтар бачыць інтрыгу плутакратыі, якая нацкоўвае народ на шляхту, каб паспрабаваць адвесці гнёў мас ад сябе за няздатнасць эфектыўна кіраваць дзяржавай [12, s. 107]. Экспрапрыяцыю шляхецкай зямлі, як і ўвогуле экспрапрыяцыю, аўтар лічыць «замахам на душу народа, які дэмаралізавалі, навуваючы, што замест працы і ашчаднасці можна дайсці да ўласнасці міласцінай і грабжом» [10, s. 34].

Сярод падмуркаў кансерватызму М. Здзяхоўскі неаднаразова называе і сям'ю [12, s. 104; 10, s. 37], і хоць няшмат пра яе разважае, але, разам з тым, адзначае, што шлях індывідуалізму і гуманізму нязменна вядзе да разводаў, сэксуальных рэформаў [8, s. 108].

Будучыня, аднак, уяўляецца аўтару вельмі песімістычна [16, s. 168]. Яму блізкія альянзі Д. Меражкоўскага аб Атлантыдзе [17] і У. Салаўёва аб панаванні Антыхрыста [16], таму так змрочна гучаць назвы яго прац. Дыягназ, які ён ставіць культуры Еўропы, выводзіць яго ў шэрагі сусветных катастрофістаў міжваеннага часу [5]: «Стаім мы ў абліччы канца гісторыі...» [18, s. VII].

Трагічнае самаўсведамленне марнасці намаганняў і заклікаў [19, s. 54] яшчэ больш выразна падкрэслівае інтэлектуальны і грамадзянскі подзвіг прафесара М. Здзяхоўскага, які змог загадзя прадбачыць наступствы развіцця ліберальных і сацыялістычных ідэй, нацыяналізму і дэмакратыі. Яго думкі аб фарміраванні «аднамернага» чалавека прымушаюць і сёння задумацца пра будучыню грамадства. ▀

ЛІТАРАТУРА

1. Бардах, Ю. Шматузроўневая нацыянальная свядомасць на літоўска-рускіх землях Рэчы Паспалітае ў XVII–XX ст. / Ю. Бардах // Штудый з гісторыі Вялікага Княства Літоўскага / Ю. Бардах [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://kamunikat.fonfel.net/www/knizki/historia/bardach/08.htm>. – Дата доступу: 15.06.2014.
2. Zdziechowski, M. Idea polską na Kresach / M. Zdziechowski // Widzmo przyszłości. Szkice historyczno-publicystyczne / M. Zdziechowski. – Wilno, 1939. – S. 1–17.
3. Zdziechowski, M. Polska po roku 1863 / M. Zdziechowski // Widzmo przyszłości. Szkice historyczno-publicystyczne / M. Zdziechowski. – Wilno, 1939. – S. 18–56.
4. Zdziechowski, M. Antyromantyzm i antygermanizm / M. Zdziechowski // W obliczu końca / M. Zdziechowski. – Wilno: Wydawnictwo Stanisława Turckiego, 1938. – R. IX. – S. 203–224.
5. Skoczyński, J. Antykomunizm moralisty / J. Skoczyński [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://www.polskietradycje.pl/article.php?artykul=365>. – Дата доступу: 15.06.2014.
6. Dmítruk, Grz. Marian Zdziechowski o moralności i kulturze / Grz. Dmítruk [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://wiedzaiedukacja.eu/archives/35524>. – Дата доступу: 15.06.2014.
7. Zdziechowski, M. Masonja jej cele i ideały / M. Zdziechowski // W obliczu końca / M. Zdziechowski. – Wilno: Wydawnictwo Stanisława Turckiego, 1938. – R. I. – S. 1–38.
8. Zdziechowski, M. Tragiczna Europa / M. Zdziechowski // W obliczu końca / M. Zdziechowski. – Wilno: Wydawnictwo Stanisława Turckiego, 1938. – R. IV. – S. 107–124.
9. Zdziechowski, M. Jak upadają cywilizacje / M. Zdziechowski // W obliczu końca / M. Zdziechowski. – Wilno: Wydawnictwo Stanisława Turckiego, 1938. – R. VI. – S. 144–161.
10. Zdziechowski, M. Konserwatyzm a demokracja / M. Zdziechowski // Od Petersburga do Leningradu / M. Zdziechowski. – Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2009. – R. III. – S. 26–45.
11. Zdziechowski, M. Ze Starego dworu / M. Zdziechowski // Od Petersburga do Leningradu / M. Zdziechowski. – Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2009. – R. II. – S. 15–25.
12. Zdziechowski, M. Dwie rewolucje / M. Zdziechowski // Od Petersburga do Leningradu / M. Zdziechowski. – Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2009. – R. XI. – S. 104–115.
13. Zdziechowski, M. Pierwiastek zachowawczy w idei ukraińskiej / M. Zdziechowski // Widmo przyszłości. Szkice historyczno-publicystyczne / M. Zdziechowski. – Wilno, 1939. – S. 154–194.
14. Zdziechowski, M. Z historii stosunków polsko-rosyjskich nazajutrz po wojnie światowej / M. Zdziechowski // Widmo przyszłości. Szkice historyczno-publicystyczne / M. Zdziechowski. – Wilno, 1939. – S. 86–112.
15. Zdziechowski, M. Tępiet małego przed większym / M. Zdziechowski // Od Petersburga do Leningradu / M. Zdziechowski. – Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2009. – R. IX. – S. 86–91.
16. Zdziechowski, M. Kryzys kultury / M. Zdziechowski // Od Petersburga do Leningradu / M. Zdziechowski. – Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2009. – R. XIV. – S. 153–171.
17. Zdziechowski, M. O końcu historii / M. Zdziechowski // Od Petersburga do Leningradu / M. Zdziechowski. – Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2009. – R. XIII. – S. 131–152.
18. Zdziechowski, M. Przedmowa / M. Zdziechowski // W obliczu końca / M. Zdziechowski. – Wilno: Wydawnictwo Stanisława Turckiego, 1938. – S. VII–XII.
19. Zdziechowski, M. Bolszewizm / M. Zdziechowski // Od Petersburga do Leningradu / M. Zdziechowski. – Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2009. – R. V. – S. 54–58.